

Heil Kristóf Mihály

A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832)

Absztrakt

A tanulmány az 1790-es évek felvilágosodásának és az 1830-as, illetve 1840-es évek liberalizmusának kodifikációs kísérletei közötti összefüggést és azok hátterét vizsgálja. Az 1791. évi LXVII. törvénycikk felállított kilenc országos rendszeres bizottságot azzal a feladattal, hogy a szokásjogra és privilégiumokra alapuló rendi állam megreformálására készítsenek elő törvényjavaslatokat az alapvető közjogi keretek megváltoztatása nélkül. A bizottságok 1792 és 1795 között elvégezték munkájukat, és elküldték a királynak tervezeteiket, az úgynevezett *operátumokat*. Végül a bel- és külpolitikai status quo változása miatt az elkészült operátumok nem kerültek az országgyűlés napirendjére. A kancellária irattárából csak az 1827. évi VIII. törvénycikk által felállított bizottságoknak köszönhetően kerültek ki. Ezeknek a bizottságoknak feladata volt az „elfeledett” operátumok felülvizsgálata, amelyeket végül kinyomtattak és megküldtek a vármegyéknek, hogy fűzzenek hozzá észrevételeket. Ezen vármegyei viták (1831–1832) alatt szerveződött meg a magyar liberális nemesi ellenzék, előbb mozgalommá, majd párttá, hogy végül 1848 tavaszán, az áprilisi törvényekben manifesztálják a rendi-feudális rendszert leváltó polgári átalakulás alapvetéseit.

The Precursors to the Road to Civil Transition: Regular Committee Works and Their Domestic and International Context

Abstract

In this study, I review the immediate antecedents of the civil transition as the most profound development. The codification attempts of the Enlightenment of the 1790s and the liberalism of the 1830s and 1840s are the focal points of my doctoral research. In order to drafting bills to reform the feudal state based on customary law and privileges without changing the basic public law framework, nine so-called national

regular committees were set forth by Act LXVII of 1791. The committees completed their work and sent their drafts, known as so-called operatives, to the king between 1792 and 1795. After all, the completed operatives were not put on the agenda of Parliament due to changes in the domestic and foreign policy status quo. They only emerged from the archives of the Chancellery thanks to the committees set up by Act VIII of 1827. These committees were responsible for reviewing the ‘forgotten’ operatives, which were finally printed and sent to the counties for comments. The Hungarian liberal noble opposition was organised first as a movement and then as a party during these county debates (1831–1832) in order to replace the feudal system by manifesting the basic principles of the civil transition in the so-called laws of April.

1. Bevezetés

A társadalom szövetében bekövetkezett jelentősebb változások pontos időpontját ritkán tudjuk elcsípni és kifejezni a tágabb kontextusból, a több szinten futó, hosszabb és egymást keresztező, illetve egymásra hatást gyakorló folyamatok kavalkádjából. Egy biztos, amikor a magyar polgárosodás történetét vizsgáljuk, akkor kiemelt figyelmet kell szentelnünk az *1848-as évnék*. Az utolsó rendi országgyűlés (1847–48), a márciusi forradalmi események és legfőképpen az áprilisi törvények teremtették meg a *polgári átalakulás* jogi kereteit. S bár Petőfi Sándor¹ a naplójában az 1848. március 15-i forradalmi eseményekről – attól szinte megrészesgélve – úgy ír, mint egy *örökké emlékezetes* napról, miszerint „események folytatásának ez [a nap] közönséges volna, kétségkívül, de tekintve annak, a mi volt, *kezdetnek*, nagyszerű, dicső. Nehezebb a gyermekeknek az első lépést megtennie, mint mérföldeket gyalogolni a meglett embernek.”² Azonban mint ma már tudjuk, a márciusi forradalom eredményei sem előzmény nélküliek. Közel hat évtizedes „előkészítő munka” preventálta, amelynek első kétharmada az úgynevezett *rendszeres bizottsági munkálatokhoz* és azoknak a közéletre gyakorolt erjesztő hatásához köthető, amire építve a reformországgyűlések korára a magyar nemesi mozgalom felkészülten láthatott munkához a hazai politika nagyszínpadán, a *diétán*.

¹ Petőfi Sándor (1823–1849) magyar költő, forradalmár, az 1848. március 15-i forradalom egyik vezéralakja.

² Petőfi Sándor naplóbejegyzése 1848. március 30-án. Martinkó András (szerk.): *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Budapest, Osiris Kiadó, 2022. [Kiemelés tőlem – H. K.]

Tanulmányomban a polgári átalakuláshoz vezető kezdeti folyamatokat és azok hazai, valamint nemzetközi hátterét mutatom be, különös tekintettel az országos és helyi politikai aktivitás lehetőségét megteremtő *törvényjavaslati vitákra*.

2. A rendszeres bizottsági munkálatok hazai háttere

A 18. század Európája – a társadalom- és gazdaságtörténet bizonyosságai szerint – egy felemelkedő korszak volt. A demográfiát tekintve a kontinens lakossága ez idő alatt közel megduplázódott, amely mögött az ember „természet alóli emancipációjának” gyorsuló folyamata állt, azaz a század népessége kevésbé volt kiszolgáltatva a természet kegyének. Nem söpört végig a kontinensen a lakosság jelentős részét magával vivő járvány, s a terméseredmények növelésének köszönhetően egy-egy kedvezőtlenebb aratás már nem feltétlenül vonta maga után a társadalom megtizedelődését sem.³ A 18. században a földrészen cikázó *anarchia*⁴ ellenére – vagy éppen annak köszönhetően – a Habsburg-abszolutizmus és a magyarság kapcsolatát – Poór János szavaival élve – *kompromisszum* jellemezte 1711 és 1815 között. Ami azonban magában hordozott egyfajta *kisszerűséget* és *kettősséget* is, mivel a megállapodások nem az ország, csupán a politikai képvisellel rendelkező rendiség érdekében jöttek létre, akik jogaikat évtizedek alatt a lehető legjobban körbe is bástyázták. Végül a bécsi felvilágosult abszolutizmus mind politikai, mind gazdasági értelemben szembeállította magával a kiváltságoltak jelentős csoportjait, így végül a magyar reformok képviselői „*légiures térben*” találták maguk, ahol sem a jogfosztott tömegekkel, sem az abszolutizmussal, de még a nemesi nemzetben gondolkodó konzervatív többséggel sem tudtak és akartak együttműködni. Mindezekből is következik, hogy bár a népességszám növekedett, és az anyagi kultúra is fejlődött, de a magyar társadalom rétegein – beleértve a nemesség, a polgárság és a jobbágytársadalom többségét is – különösebb strukturális változás nélkül „suhant át” a felvilágosodás évszázada.⁵ Így a 19. század eleji társadalom jogi és politikai keretrendszerét továbbra is a feudalizmus évszázados kötöttségei határozták meg. Magyarország megőrizte *önállóságát* a birodalmon belül – amit az 1790. évi

³ Poór János: *A kompromisszumok kora*. Budapest, Adams Kiadó, 1992. 7–8.

⁴ Lásd a 18. századi Európa nagyobb háborúit: spanyol örökösödési háború (1701–1714), török háborúk (1716–1718, 1736–1739), lengyel örökösödési háború (1733–1735), osztrák örökösödési háború (1740–1748) vagy a hétéves háború (1756–1763).

⁵ Poór (1992): i. m. 5–6.

10. törvénycikk erősített meg⁶ –, s így az uralkodó csak a diéta egyetértésével hozhatott törvényeket,⁷ sőt a rendek a területi államigazgatást, a vármegyéket bírva a végrehajtói hatalom gyakorlásával időnként valós ellenállást is képesek voltak kifejteni a bécsi abszolutizmussal szemben.⁸ Az igazán jelentős országos döntések azonban a birodalom irányításért felelős *kollegialis* – azaz a társadalomnak nem felelős – intézményekben születtek meg Bécsben.⁹ A centralizált bürokrácia és az abszolutizmus első átfogó rendszerszintű kritikáját az 1791. évi 67. törvénycikk értelmében felállított ügynevezett *országos rendszeres bizottságok* (*regnicolaris deputációk*) munkái, azaz az *operátumok* jelentették.

II. József (1780–1790) halálát követően a magyarországi politikai közélet felpezsdült. A rendek az új uralkodó, II. Lipót (1790–1792) koronázó országgyűlésén elérték – a közjogi szuverenitás és a rendi kiváltságok megerősítése mellett – a *rendszeres országos bizottságok* felállítását, amelyek feladatul kapták, hogy mérjék fel a hazai állapotokat, és a diétán függőben maradt ügyekben készítsenek elő törvényjavaslatot az elkövetkező országgyűlés számára.¹⁰ A felvilágosodás és a francia

⁶ Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről szóló 1791. évi 10. törvénycikk. Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin-Társulat, 1901. 159.

⁷ A rendi országgyűlés működéséről bővebben lásd Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019; Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008; Bódiné Beliznai Kinga: *Országgyűlés. Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.): Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 149–165.

⁸ A *vármegye* az egyik legősibb és legtartósabb magyar – középszintű – területi egység. Történetileg három fajtája alakult ki: az államalapítást követően az első magyar király, Szent István alapította meg az első ügynevezett *királyi vármegyéket*, amelyek elsősorban az uralkodói hatalom lokalizálására szolgáltak. A 13. század közepétől 1848-ig állt fenn az ügynevezett *nemesi vármegye*, amely a rendi korszakban évszázadokon át képviselte a köznemesség érdekeit. Széles jogkörökkel volt felruházva, úgymint *törvényhozói, végrehajtói, igazságszolgálati jogkörök*, és különböző *politikai jogosultságokkal* is rendelkezett. Végül harmadik a *polgári vármegye* 1848 és 1950 között. A vármegyékről bővebben lásd Mezey Barna – Stipta István: *A vármegyék és a kiváltságos kerületek*. In Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 144–153; Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakulására*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1995. 7–15.

⁹ Veliky János: *A polgárosodás hajnala*. Budapest, Adams Kiadó, 1993. 5–10; A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtti kapcsolatáról, kormányzati berendezkedéséről lásd Gergely András – Pajkossy Gábor: *A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt*. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 11–25.

¹⁰ A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetőek, rendszeres kidolgozásra bizottságok rendeltettek és megbízottak neveztetnek ki című 1791. évi 67. törvénycikk. Márkus (1901): i. m. 203.

forradalom, illetve az ezekből kinövekvő liberalizmus nem csupán Európa nyugati, úgynevezett *centrumországaiban*, hanem – igaz, megkésve, de – a *periférián* is indikátorként hatott, s olyan mértékű társadalmi átrendeződést idézett elő Magyarországon a 18. század második felétől, elsősorban 1790 és 1848 között, amilyenre az államalapítás és a kereszténység felvétele óta nem volt példa a Kárpát-medencében. Ekkor, a *változások* korában dőlt el, hogy a *feudális szisztémát felváltja a kapitalizmus*. Bár a bizottságok hatásköre korlátozott volt, nem terjedt ki a kizárólagosan az uralkodó felségjogait képező, úgynevezett *rezervátákra* (külügy, pénzügy, vámügy és hadügy), valamint a király, a kormányzervek és a rendek érdekeit közvetlen sértő ügyekre, azonban néhány „tiltott” kérdés így is napirendre kerülhetett, és ha a bizottságok nem is jutottak még el a társadalmi átalakuláshoz szükséges reformokhoz, de alapvető céljukat betöltötték, miszerint általuk a *reformfolyamat megkezdődött*. Az abszolutizmussal szembehelyezkedő nemesi sérelmek nemzeti jelleget öltve ösztönöztek egyre többeket az évszázados rendszer átalakítására. Az országot politikai röpiratok lepték el, a modernizáció élharcosai a felvilágosult – patrióta – *nemesi mozgalom* tagjai voltak, akik – ekkor még – nem alkottak egységes pártot, hanem önálló kezdeményezőkként egyéni programokat dolgoztak ki.¹¹ Kezdetben még nem a polgári átalakulást fogalmazták meg mint célt, hanem alkotmányterveikben sokkal inkább a felvilágosodás gondolkodóinak társadalmi, gazdasági és közigazgatási terveit valósították volna meg a nemzeti érdek figyelembevételével.¹² „Programtervezeteik hangsúlyos elemeit képezte a jobbságra nehezedő nyomás enyhítésének kezdeményezése, a teljes nemesi adómentesség részleges feladásának igénylése, az alkotmányos jogok kiterjesztése a nem nemesekre, a bíraskodás és a közigazgatás reformja (Montesquieu), a mezőgazdasági termelés modernizálásának szorgalmazása (fiziokraták), a reformok alkotmányos úton, az országgyűlés beleegyezésével történő megvalósítása, a nemzeti önrendelkezés kivívása, a katolikus egyház monopolhelyzetének megváltoztatása, a protestánsok teljes egyenjogúsítása.”¹³ A nemesi mozgalomtól eltérő

¹¹ A röpiratokról lásd Ballagi Géza: *Politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, Franklin-Társulat, 1888; a nemesi mozgalomról lásd Benda Kálmán: *A magyar nemesi mozgalom (1790–1792)*. In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 5/1. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 29–115.

¹² Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 64–104.

¹³ Erdődy Gábor: *A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa*. In Heil Kristóf (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok*. (munkacím) Megjelenés alatt lévő kézirat.

fókuszponttal dolgozó jozefinisták¹⁴ balszárnyát jelentő, korai liberális irányzatot alkotó kisszámú polgári csoport radikálisabb elveket vallott. Legmerészebb képviselőik, Versegly Ferenc, Koppi Károly és legfőképpen Hajnóczy József a *polgári nemzet* megteremtésén dolgozott.¹⁵

II. Lipót okos, kompromisszumkész politikával hamar helyreállította a birodalom bel- és külpolitikájának stabilitását, amihez szüksége volt a magyar rendekre is. Felvilágosult abszolutista törekvései a nem nemesek (polgárság és jobbágy-ság) helyzetének javítására irányultak, be kívánta vonni az évszázadokon át jogfosztott – vagy csupán korlátozott jogalanyisággal rendelkező – tömegeket az alkotmány védelme alá. Azonban sajnálatosan váratlan és gyors halála megakadályozta a reformer uralkodót tervei megvalósításában. 1792. március 1-jei halála az operátumokra is kihatással volt. Az új megkoronázott király, I. Ferenc (1792–1835) elődjénél tehetségtelenebb, mindenfajta újítást elvető, retrográd szemléletű uralkodó volt. Továbbá a Habsburg-udvar felett bel- és külpolitikai viharfelhők egyaránt gyülekeztek. Az élesedő európai konfliktusok és a hazai jakobinus összeesküvés nemkülönben megerősítette Ferenc reformoktól meghátráló magatartását. Az országos rendszeres bizottságok tehát a megváltozott légkörben voltak kénytelenek végezni munkájukat 1792-től. Amíg II. Lipót a megyei nemesi réteg számára hátrányos, a nem nemeseket támogató törvényjavaslatokat várt, addig utódja, I. Ferenc nem kívánta a reformokat, megszabadítva ezáltal – az ekkor még konzervatív többségű – köznemességet „a meggyőződésük és az uralkodó kívánsága közti ellentét súlyos dilemmájából”.¹⁶ A reform igényét immár nélkülöző bizottsági munkálatok elvesztették a közvélemény figyelmét és támogatását, aminek eredményeként 1795-ig csak elvétve születtek a feudális rendi társadalmat megváltoztatni szándékozó törvényjavaslatok.

¹⁴ A felvilágosult abszolutista uralkodóról, II. Józsefről elnevezett irányzat. Tagjai a felülről jövő reformok híveiként támogatták többek között a kapitalista törekvéseket, nyomást kívántak gyakorolni az egyházra, a nem tanítással és gyógyítással foglalkozó szerzetesrendek bezárását szorgalmazták, bővíteni kívánták a protestánsok hitbuzgalmi jogait, támogatták az alsófokú iskolakötelezettséget, és meg akarták szüntetni a nemesi adómentességet.

¹⁵ Bővebben lásd Benda (1978): i. m. 105–210; Pajkossy Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 125–153; Erdődy (Kézirat).

¹⁶ Benda Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom (1792–1795)*. In Mérei (1980): i. m. 164–167.

3. A rendszeres bizottsági munkálatok nemzetközi háttere

A rendszeres bizottságok a francia forradalom évtizedes (1789. május 5. – 1799. november 9.) történetének harmadik évében és pattanásig feszült, háborúra készülő európai légkörben kezdték meg munkájukat. A magyar reformerek elsősorban a Poroszországgal való együttműködésben látták a külső segítség reményét, amikor potenciális szövetségesként tekintettek rá Ausztria ellenében. 1790-ben felvették a kapcsolatot Berlinnel abban bízva, hogy II. Frigyes támogatását megnyerhetik az új alkotmányhoz. S bár kezdetekben mutatkozott hajlandóság a porosz félnél az együttműködésre, de végül az 1791. július 27-én az osztrák és a porosz fél által elfogadott *reichenbachi konvencióba* nem került semmilyen, a magyar-kérdésre vonatkozó kikötés.¹⁷ Hasonlóan hamar elvesztették a magyarok a másik, leginkább vágyott lehetséges szövetségesüket is, a lengyeleket, akiket természetes partnereknek tekintettek Béccsel szembeni küzdelmükben. A lengyel köznemesi párt mellett a polgárságot és parasztságot megerősítő új rendi alkotmányban számos, a magyar felvilágosult nemesség által is kívánt elem jelent meg, azonban Lengyelország 1792-es és 1795-ös felosztása eloszlatta a lengyel együttműködés utolsó halvány reményeit is. Ugyancsak tiszavirág-életűnek bizonyult a Dél-Németalfölddel kötendő szövetség eshetősége is. A függetlenségi harcaikban megosztott belgák 1792-ben francia befolyás alá kerültek.¹⁸

A felvilágosult abszolutista, elődjét megtagadó új kormányzat átmenetileg sikerrel küzdött „az egyre anakronisztikusabb birodalom megerősítéséért”, kényszerpályára tudta szorítani a magyar köz- és szellemi életet, azonban – Poór János helyesen mutat rá, hogy – maga is *kényszerpályán* volt.¹⁹ A katonai és diplomáciai kudarcok béklyóba kötötték a birodalom császárát is. A magyar nemesség válaszul pedig visszavonult, és évszázados tapasztalatait követve privilégiumait, törvényeit és az ősi alkotmányát védelmezte.

¹⁷ Erdődy (Kézirat).

¹⁸ Erdődy Gábor: „Szabadságot mindenben és mindenkinek”. *A belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2006. 38–40; Erdődy (Kézirat).

¹⁹ Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988. 5.

4. A reformtörekvések napirendre vétele

Bár az elkészült operátumokat I. Ferenc nem engedte az országgyűlés napirendjére tűzni, és a kancellária irattárába számúzta őket, sőt 1795 és 1825–1830 között az „eszmesurlódást”²⁰ is ellehetetlenítette a postai és könyvcenzúra szigorításával, azonban a haladó gondolatok elfojtására tett kísérletek csupán a közbeszédből, a felszínről tüntették el a reformigényeket. „Az operátumok emléke és szellemisége búvópataként élt tovább.”²¹ A „kényszerpályák nemzedéke” családi, illetve baráti körökben őrizte a paraszat a fiaik számára. Kecskeméti Károly²² egy helyütt így fogalmaz: „A folyamatosság megszakítása 1792 és 1832 között illuzórikus, mert semmiféle cenzúra, semmiféle rendőrség, bármilyen hatékonyak is legyenek, nem akadályozhatja meg a fiúkat, hogy apáikat kövessék, ha úgy akarják.”²³ Számos családban, ahol az apa szabadkőműves volt, ott a fiú liberálissá lett.²⁴ Az operátumok megkerülhetetlen kapocsnak bizonyultak a 18. század végi felvilágosulás és az 1820–1830-as években felszínre törő liberalizmus között,²⁵ még akkor is, ha többségük a vártnál végül konzervatívabb maradt, és soha sem töltötték be rendeltetésüket, azaz nem emelkedtek törvényi erőre. Azonban az 1790-es évek operátumai „intellektuális emlékművekké váltak, gyakorlati hatás nélkül”.²⁶

A napóleoni háborúk alatti diéták mindegyike a következőre hagyta az operátumok megvitatását, majd 1812 után az országgyűlést sem hívta össze az uralkodó, csak az abszolutista törekvés feladását követően, 1825-ben. Az 1825–1827-es diéta egyik legnagyobb eredménye volt az országos bizottsági munkálatok napirendre

²⁰ Kecskeméti Károly: *A magyar liberalizmus (1790–1848)*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2008. 10.

²¹ Erdődy (Kézirat).

²² Kecskeméti Károly (1933–2021) Franciaországban élt egykori magyar származású levéltáros-történész. Kutatási témái a magyar liberalizmus és parlamentizmus, valamint a magyar zsidóság története a 18. század végétől 1918-ig.

²³ Kecskeméti, Károly: *La Hongrie et le reformisme libéral. Problèmes politiques et sociaux (1790–1848)*. Roma, Il centro di ricerca, 1989. 23.

²⁴ A legközismertebb példa korban Széchenyi Ferenc és fia, Széchenyi István esete. István eszmeiségét és gondolkodásmódját befolyásoló tanulmányokról, olvasmányokról és tapasztalatokról lásd Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.

²⁵ A két korszak közötti kapcsolat fennállásáról és annak tulajdonságairól, az évtizedes úgynevezett „folytonosság vagy megszakítottság” történésvitáról bővebben lásd Miskolcay Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1848*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006; Melkovics Tamás: Felsőbüki Nagy Pál jelentősége a folytonosság-vitában: Egy történésvita margójára. *Vasi Szemle*, 69. (2015), 4. 451–466; Kecskeméti (2008): i. m.

²⁶ Kecskeméti (1989): i. m. 241.

vétele, azonban a több évtizede lezárt javaslatok elavultsága miatt az országgyűlés úgy döntött, hogy újabb országos deputációkat rendel ki a korábbiak korszerűsítésére (1827. évi 8. törvénycikk).²⁷ 1828. január 20-án Pesten kezdte meg működését az a 81 tagú bizottság, amely szerkezetileg a korábbihoz hasonlóan lett összeállítva, de feladatában kiegészült a diéta által hatáskörébe rendelt nemesi felkelés és bandériális hadsereg ügyeivel. 1827-ben a törvény két bizottságot küldött ki, az első nyolc munkálat felülvizsgálatával lett megbízva: a közintézmények (*Deputatio publicopolitica*), az adók és hadbizottság (*Deputatio Contributionalis et commissariatica*), az úrbéri ügyek (*Deputatio urbarialis*), a kereskedelem, a vámok és a gazdaság (*Deputatio commercialis, tricesimalis et in objectis publicae oeconomiae*), az igazságszolgáltatás (*Deputatio juridica*), a nevelés (*Deputatio litteraria*), az egyházi ügyek (*Deputatio ecclesiastica*), valamint az országos kérések és sérelmek (*Deputatio elaborandorum postulatorum et gravaminum regni*), a második pedig a bányászati és pénzügyi bizottság (*Deputatio montana et monetaria*) jelentéseit vizsgálta felül.²⁸ A tagok albizottságokba osztva kapták meg a kinyomtatott javaslatokat, és igény szerint bizonyos irattári anyagokat. Az 1829 januárjában összeülő teljes deputáció 1830 nyarára végzett a tervezetek vitájával és egységes szerkezetbe foglalásával, amelyek már a diéta elé voltak terjeszthetők. Az újabb javallatok híven tükrözték a kor átmeneti jellegét. Az elavult feudális rendi intézményrendszer problémái már letagadhatatlanok voltak, akkor is, ha – még bírálói számára is – számos előnnyel is bírtak. A bizonytalanról való félelemben itt is érvényesült a korábbi alapelv, miszerint a fennálló renden változtatni csak annak alapvetéseit megtartva lehetett.²⁹

Az újabb országos javaslatokat a szakirodalom eltérően értékeli, csak néhányat említve: Gergely András szerint „a konzervatív többségű bizottságok még az 1791-es javaslatokhoz képest is visszaléptek [...] néhány pontban”.³⁰ Kecskeméti is hangsúlyozza, hogy a munka „messze nem elégítette ki a reformot váró közvéleményt” – ő ennek okát a Kancellária és a rendőrség szigorú ellenőrzésében látta.³¹ Barta István – aki nagydoktori disszertációjában az operátumokat először helyezte

²⁷ A bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik című 1827. évi 8. törvénycikk. Márkus (1901): i. m. 438–442.

²⁸ Ua. és a bányászati ügyben bizottság rendeltetik, mely az 1790/91:67. cikkely foganatosítása körül a további eljárást teljesítendő című 1827. évi 9. törvénycikk. Márkus (1901): i. m. 442–444.

²⁹ Vörös Károly: *Abszolutizmus és rendiség konfliktusának kiújulása (1812–1830)*. In Mérei (1980): i. m. 639–643.

³⁰ Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 28. (1974), 6. 37.

³¹ Kecskeméti (2008): i. m. 186.

a korszak kulcskérdései közé – két reformpolitikus, Barkassy Imre és Lónyay Gábor 1831. augusztus 23-án kelt levelezését idézi, amelyen az előbbi maradinak titulálja az újabb javaslatokat.³² Veliky János már „több tekintetben haladónak mondhatónak” véli a javaslatok egyes eredményeit. Például a jobbágy helyzetének könnyítését azáltal, hogy a telek haszonvételének szabad adásvételét engedélyezték volna, vagy a nemesség tőkehiányán enyhíteni képes földhitelintézet alapításának javaslata is előremutató ötlet volt.³³ A jogtörténészek között sincs egységes álláspont. Például Béli Gábor az 1830. évi büntetőtörvény-tervezetet „a korábbihoz képest jelentős visszaesésnek” értékeli,³⁴ miközben Balogh Elemér számos tanulmányában árnyalta már ezt a sommás képet.³⁵

5. A megyei javaslatok szerepe a polgári átalakuláshoz vezető úton

1830 tavaszától a vármegyék egyre hangosabban követelték a zárt ajtók mögött ülésező országos bizottságok munkálatainak kinyomtatását és nyilvános vitára bocsátását. Az udvar a megyék nyomásának nem tudott ellenállni, a kinyomtatott javaslatokat szétküldték a megyéknek, amelyek 1831 elején legfőbb döntéshozó szervük, a közgyűlés elé is vitték ezeket. A közgyűlésen minden a megyében lakó nemes részt vehetett, és így a comitatus teljes jogalanyisággal rendelkező tagja – azaz a rendek, vármegyékben jellemzően a középnemesek – részesei lehetett a vitának. A törvényhatóságok³⁶ hasonlóan az országos munkamódszerhez részbizottságokat

³² Lónyay Gáborhoz írt levél. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) P 458. f. 5. cs.; valamint lásd Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 107; Kecskeméti idézi is a levelet, Kecskeméti (2008): i. m. 186–187.

³³ Veliky (1993): i. m. 14.

³⁴ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2000. 150.

³⁵ Bővebben lásd többek között Balogh Elemér: Az anyagi büntetőjog egyes intézményei első kódex-tervezeteinkben. In Szabó Imre – Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2007. 9–24; Balogh Elemér: Eljárásjogi alapelvek az 1830. évi magyar büntető törvénykönyv-tervezetben. In Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapientia sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 25–33; Balogh Elemér: A magyar büntetőtörvény-tervezet szerkezeti fejlődése. In Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2004.

³⁶ Törvényhatóságoknak tekintjük 1876-ig a nemesi vármegyéket és a szabad királyi vármegyéket.

(másnéven fiók- vagy albizottságokat) hoztak létre a kilenc³⁷ tárgykörben, amelyeket bizonyos esetekben további szakaszbizottságokra osztottak a jelentősebb kérdések megtárgyalására. Majd fordított sorrendben haladva, egyre bővülő körben vitatták meg javaslataikat, amelyeket a megyei közgyűlésnek kellett jóváhagyni, hogy végül a követutasításba foglalva a két vármegyei követ képviselhesse a comitatus érdekeit és véleményét az országgyűlés alsótábláján.³⁸

Amíg az 1830-as országos javaslatok jelentőségéről és haladáságáról megoszlanak a szakmai vélemények, addig az azokra reflektáló vármegyei észrevételek esetében már sokkal könnyebb dolgunk van. Völgyesi Orsolya kitűnően foglalta össze a kortárs történetíró, Horváth Mihály gondolatait, valamint Barta István véleményét, aki a modern történetírás részére felfedezte ezen munkálatok jelentőségét, alább ezt idézem: „Barta István szerint az országos munkálatainak kinyomtatása és az operátumok megyei vitái döntő mértékben járultak hozzá az 1830-as évek elején jelentkező reformmozgalom kibontakozásához. »Az ország politikai és egyben köz viszonyainak ily nagy nyilvánosságú tárgyalása«³⁹ lehetővé tette ugyanis, hogy a kialakuló helyi ellenzéki csoportok megkíséreljék az alapvetően konzervatív jellegű operátumok korszerű tartalommal való megtöltését.⁴⁰ Végeredményben ezek a megyei viták teremtették meg azt a *nyilvánosságot*, ami megfelelő fórum és cenzúrázatlan sajtó hiányában lehetővé tette a *liberális ellenzék* megszerveződését.⁴¹ A társadalomban megérett a polgári átalakulás igénye. A társadalomfejlődés központi kérdésévé vált a feudalizmusból a szabad magántulajdonra épülő kapitalista berendezkedésre való áttérés. A magyar átmenet sajátossága, hogy számos európai példával ellentétben Magyarországon alapvetően nem a polgári osztály

³⁷ A vármegyék többsége kilenc albizottságot állított fel (úrbéri, kereskedelmi, adóügyi, köznevelési, egyház- és alapítványügyi, jogügyi, közjogi és banderiális munkálatokra), azonban az volt ritka, hogy egyes törvényhatóságok bizonyos kérdésekben nem rendeltek ki fiók- és szakaszbizottságokat, mivel nem foglalkoztak az adott kérdéssel. Ez általában érdektelenségből történt meg, például a bányák nélküli megyék kevésbé voltak aktívak a kérdésben. A vármegyék által készített javaslatok tárgyról lásd Völgyesi Orsolya monográfiájának 2. számú függelékét. Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2002. 227–235.

³⁸ A *követutasítástól* a vármegyei követek nem térhettek el, mint egy kvázi kötött mandátum funkcionált, kizárólag aszerint járhattak el, szólalhattak fel és szavazhattak az országgyűlés alsótábláján.

³⁹ Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848*. I. kötet. Budapest, Ráth Mór, 1868. 271.

⁴⁰ Völgyesi (2002): i. m. 7.

⁴¹ A közvélemény nyilvánosságáról lásd Bató Szilvia: *Közvélemény és a büntetőjog a reformkori Magyarországon. Aetas*, 16. (2001), 3. 182–216.

megerősödése révén és sorsuk saját kezükbe vételével harcolták ki a változásokat, hanem a *rendi-nemesi szemlélet* alakult át *polgári reformer* nézőponttá.⁴² A köznemesség és néhány arisztokrata volt a reformok korának belső motorja.

Mindazonáltal fontos hangsúlyozni, hogy 1832-ben még közel sem volt egységes országos *haladó liberális baloldali ellenzéki erő*. Noha a reformpártiak immáron számos megyében szűk többséget tudtak kivívni, de a megyék jelentős része továbbra is *konzervatív jobboldali*, illetőleg *változó többségű* maradt, akiket a francia forradalom terminológiáját használva *marais*-nak, *mocsárnak* is nevezhetünk. Ők, a mocsár alkotta centrumerő csupán az elkövetkező másfél évtizedben közeledtek a haladók felé a legfontosabb kérdésekben, úgymint a rendi kiváltságokra épülő aránytalan rendszer lebontása, az önrendelkezés megvalósítása vagy a polgári intézmények felállítása.⁴³ Jól látható, hogy az európai példákhoz hasonlóan Magyarországon is egyre többen vállalkoztak rá, hogy fellépjenek a bécsi kongresszus (1815) és a Szent Szövetség feudális erőivel szemben, akik megfogadták, hogy eltipornak minden szolidaritásra épülő, liberális és nemzeti törekvést. E konzervatív-legitimista ideológiával szemben egyre többen léptek fel. A francia felvilágosodás és az angol forradalom tapasztalataira építve felvilágosult és korai liberális reformgondolatokat fogalmaztak meg mind a német területeken, mind Magyarországon.

A nemesi közvélemény a leginkább az ország függő helyzetében talált kivetnivalót, így célul tűzték ki, hogy minél több területen szerezzenek vissza hatásköröket az uralkodótól saját maguk, a nemzet számára. Számos részkérdésben tettek javaslatot a megyei bizottságok egyes rezerváták „megszerzésére”. A legnagyobb figyelem a *kereskedelmi jog* és a *kereskedelem ügye* – vagy máshol közgazdasági javaslat (commerciális) – mellett a *vámrendszer* átalakítására tett kísérletekre irányult.⁴⁴ Nem véletlen, hogy a megyék többsége a majdani országgyűlésen a kereskedelmi

⁴² Barta (1966): i. m. 5–10.

⁴³ A vármegyék politikai nézeteiről lásd Barta (1966): i. m. 172–173; Kecskeméti (2008): i. m. 309–314.

⁴⁴ A magyar kereskedelmi jog fejlődéséről lásd Képes, György: An Overview of the Hungarian Private Law Codification until 1918, with Special Regard to the Codification Aspects of a Separate Commercial Law. Adriana Švecová – Ingrid Lanczová (szerk.): *Legal-Historical Trends and Perspectives V*. Trnava, Universitas Tyrnaviensis, 2020. 45–76; Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. Kereskedelmi- és adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád Vármegyékben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 72–92; Heil Kristóf Mihály: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021a. 120–129; Völgyesi (2002): i. m. 91–104.

javaslatot kívánta első napirendi pontnak.⁴⁵ A reformerek a vámok birodalmon belüli viszonyosságában látták a megoldást, meggátolva ezzel az ausztriai ipar protekcionizmusát a többi tagországgal szemben.⁴⁶ A vámok kölcsönössége mellett gyakran előbukkant – Széchenyi nyomán – a belső díjak és árszabások teljes eltörlése. Ahogy a szakirodalomban már szállóigévé vált, „a reformhajlandóság próbakövét mégis az *úrbéri munkálat* jelentette”.⁴⁷ A leghaladóbb megyék, mint például Pest és Nógrád már ekkor eljutottak az *önkéntes örökváltás* elvéhez, azaz hogy a jobbágy a földre tulajdonjogot szerezhet, ha azt egy összegben örökre megváltja azt urától, amivel megszabadul annak terheitől is (az egyháznak fizetendő tizedtől, a földesúrnak fizetendő kilencedtől, a kötelezően végzendő ingyenmunkától, azaz a robottól, és egyéb természetbeni juttatásoktól). A *jogügyi munkálat* öt nagy fejezete hivatott a rendi kiváltságokon alapuló jogrendszer kritikáit összegyűjteni.⁴⁸ Kiemelendő Nógrád véleménye, amely a nemesi jogok mindenkire való kiterjesztése mellett érvelt,⁴⁹ ugyancsak kiállt több megye a halálbüntetés és a tortúra eltörlése mellett, valamint számos nyugaton már ismert alapvető jogelvet kívántak kodifikálni.⁵⁰ A *köznevelési és tudományos munkálat* kísérletet tett az oktatás megszerzésére az osztrák kormányzattól, valamint szorgalmazta a magyar nyelv mint hivatalos és tannyelv bevezetését.⁵¹ A megyék a *közjogi munkálat* véleményezésekor a politikai önrendelkezés kivívását tartották szem előtt. A törvényhozás jogköreinek – uralkodóval szembeni – kiszélesítését célozták meg. Egyes megyék még a korábban

⁴⁵ E vitáról bővebben lásd Völgyesi (2002): i. m. 11–23.

⁴⁶ Bővebben lásd Heil (2020a): i. m. 78–92.

⁴⁷ Gergely (1974): i. m. 39.

⁴⁸ Bővebben lásd Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlat. *Jogtörténeti Szemle*, 17. (2019), 3–4. 75–81; Heil Kristóf Mihály: Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832). In Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok 2021*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2021b. 287–297.

⁴⁹ MNL OL Archivum palatinale secretum archiducis Josephi (1795–1847). N 22 f. 17. cs. *Nógrád igazságügyi munkálata*.

⁵⁰ Többek között lásd *Nógrád igazságügyi munkálatait*. Molnár András (szerk.): „*Javitva változtatni*”. *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000; Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Szeged, JATEPress, 2004 és Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar bünetetőkódex-tervezet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.

⁵¹ Bővebben lásd Kornis Gyula: *A magyar művelődés eredményei 1777–1848*. I–II. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927; Mikó Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1943; Heil Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk”. Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832). In Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020b.

jobbosított jobbágyság diétai képviselőjét (népképviselőt) is felvetették.⁵² Az *egyháziügyi javaslatok* terén jellemzően szűkszavúak maradtak a vármegyék. Ezt Gergely András a liberális tábor antiklerikalizmusával magyarázta.⁵³ Elsősorban a szerzetesrendek eltörlésének II. József uralkodása óta húzódo ügyére reflektáltak, valamint a papképzés országgyűlés felügyelete alá vonásáról születtek tervezetek.⁵⁴ A bandériumok ügyében az országos javaslatokhoz hasonlóan a nemesi felkelés rendszerének fenntartása mellett érvelt a megyék többsége,⁵⁵ illetőleg a jobbágyságok ellátási kötelezettségét kívánták korlátozni.⁵⁶ Az *adóügy* tekintetében a legjelentősebb kérdéseket a kereskedelmi, az úrbéri és a bandériumokkal foglalkozó bizottságok tárgyalták meg.

6. A vármegyei bizottságok felkészültsége

A bizottságok egymástól függetlenül, önállóan alakították ki véleményüket, így országos átfogó vitafolyamat nem alakulhatott ki, ezért gyakori volt, hogy a megyék ugyanarra a problémára eltérő megoldással szolgáltak. Azonban a törvényhatóságok ötöde a kinyomtatott állásfoglalásait a többi vármegyéhez eljuttatva hangot adott saját meggyőződésének.⁵⁷ A fent említettekén túl az is jellemezte a törvényhatóságokat, hogy levelezés vagy személyes látogatások útján élénk információcserét folytattak egymással.⁵⁸ Sréter Jánosról,⁵⁹ nógrádi jegyzőről ismert, hogy „[é]venként utazásokat tőn [sic!] Magyarország minden részeiben, s alig van megye, melyem nem lett volna. Ez utazások alatt a megyék jegyzőkönyveit szorgalmasan megtekintí úgy minden nevezetesebb könyvtárt, s ahol

⁵² Pajkossy Gábor: *Az 1791/3-as közpolitikai bizottság javaslatai. Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése*. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, 1978. (Kézirat); Völgyesi (2002): i. m. 155–182; Gergely (1974): i. m. 38–39.

⁵³ Gergely (1974): i. m. 39–40.

⁵⁴ Fazekas Csaba: A szerzetesrendek közeleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 1999. 76–113; Gergely (1974): i. m. 39–40; Völgyesi (2002): i. m. 123–130.

⁵⁵ Vörös (1980): i. m. 658–663.

⁵⁶ MNL OL Acta diaetalia II. (1790–1848). A 96 f. 10 cs. *Nógrád bandériumügyi munkálat*.

⁵⁷ Élén járt ebben Pest vármegye, amely eddigre kezdte felvenni a mintaadó vezető szerepet a megyei politikálásban.

⁵⁸ Sréter János: *Visszaemlékezések*. Buda, a' Magy. Kir. Egyetem betűivel, 1842. VII.

⁵⁹ Sréter Jánosról röviden lásd Heil Kristóf Mihály: Sréter János, a reformkor ismeretlen hőse. *Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport Blogja*, 2021. március 2.

csak valami világosságot szerezhette magának Magyarország közügyéről, minden alkalmat hévvel ragadott meg.⁶⁰ Ennek eredményeként aktív politikai kapcsolati háló szövődhetett a vármegyerendszerben.

A más megyékkel való kapcsolattartáson túl a liberális nemesség nagy gondot fordított saját helyzete elemzésére és kiértékelésére, amelynek alapján tette meg javaslatait és fogalmazta meg követutasításait. Ez egyben – régen látott – pezsgő helyi közéletet is eredményezett.⁶¹

Az egyes – közvetett vagy közvetlen – hatások mellett kiemelendő a különböző hazai és nemzetközi művek befolyása. Természetesen Széchenyi István munkássága figyelhető meg a legimpresszívebben a megyei közéletben. S bár Széchenyi műveit (*Hitel*,⁶² *Világ*,⁶³ *Stádium*⁶⁴) nagy érdeklődéssel fogadta a közvélemény, politikai téren elsősorban csak a reformpárti tábornak szolgált mankóul terveik véghezvitelében. Mindenesetre elvitathatatlan Széchenyi munkásságának – elsősorban a *Hitel* megjelenésének – megtermékenyítő hatása. „Hiszen innen nyerhettek [a bizottságok – *HKM*] bizonyosságot, hogyan lehet a válságból a kiutat megtalálni.”⁶⁵ Sréter így számolt be a *Hitel* által keltett impulzusokról: „Nógrádba került első példányok azonnal az egész művelt közönség figyelmét e könyvre vonzották. Irigykedve kapkodtak a könyv után azok, kiknek meg nem volt: mindenik akarta olvasni. Kézről kézre jártak a néhány példányok. Kevésnek volt türelme várakozni, míg más végig olvasta, vagy több példányok hozattak volna. Kisebbség nagyobb társaságban magános s nyilvános helyeken, valahol csak többen együtt lehettek a *Hitel* olvastatott, s aki így sem tudott hozzájutni, elmondhatta mások által a *Hitel* nevezetesebb részleteit. Nógrádban ekkor minden érdekes beszélgetés tárgya, minden politika szóváltás célkeréke folyvást a *Hitel* volt. Széchenyi könyve mindjárt megjelenésekor terjedt tapssal fogadtatott.”⁶⁶ Politikai táborától függetlenül megállapítható, hogy a kor értelmisége ismerte jelene nemzetközi gazdasági és államszervezési kútfőit. A magyar felvilágosodás, majd a liberalizmus a külföldi szerzőkre is alapozott. Jól ismerték többek között Voltaire, Montesquieu, Rousseau vagy Kant szabadságjogokról írt, valamint államigazgatási és államszervezési

⁶⁰ Sréter (1842): i. m. VII.

⁶¹ Horváth István: Politikai nézetek és viták a reformkori Nógrád megyében az 1830-as évek elején. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 6. (1980). 17.

⁶² Széchenyi István: *Hitel*. Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1830.

⁶³ Széchenyi István: *Világ*. Pest, Fűskúti Landerer, 1831.

⁶⁴ Széchenyi István: *Stádium*. Lipcse, Wigand Ottó, 1833.

⁶⁵ Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 44.

⁶⁶ Sréter (1842): i. m. 4.

tanait, illetve a közgazdaság-tudomány területén elsősorban Adam Smith hatása mellett Say Jean-Baptiste francia polgári közgazdász gondolkodásának impulzusai figyelhetők meg a megyei politikai diskurzusokban.⁶⁷

Az európai események szintén befolyással voltak a magyar közvéleményre. A legnagyobb közvetlen hatást a francia forradalom gyakorolta a nemességre. „A forradalom kivétel nélkül, mint elrettentő alternatíva szerepel a munkálatokban, mint történelmi tévút, a nemzetek eltévelyedése.”⁶⁸ A nemesi közvélemény – Széchenyi vélekedésének megfelelően – egy forradalomban a nemzethalált vizionálta: reformokkal a forradalom ellen vált sokak jelszavává.

7. A reformhajlandóság alapjai

A politizáló nemesség csoportjai, bár mind belátták a rendszeres bizottsági munkálatok jelentőségét, de azoknak eltérő célokat tulajdonítottak. Az általános, leggyakrabban idézett célkitűzés az adózó nép állapotának javítása volt, amire politikai nézettől függetlenül hivatkoztak. Ez persze több gyakorlati megoldási javaslatot eredményezett: többek között a válságát élő feudális rend kiigazítását, megjavítását hangsúlyozták. Az országos munkálatokkal összhangban a reformer megyék (még) nem kívánták az ősi alkotmányos rend – azaz a földesúri és a nemesi előjogok – épségét veszélyeztetni. Egyes vármegyék – mint például Pest – a valóságosnál súlyosabbnak ítélték meg az adózó nép helyzetét, számításaik alapján a jobbágy telkének jövedelméből nem élhetett meg. Az ilyen szélsőségesen borulátó törvényhatóságok jellemzően az ősi alkotmány által lehetővé tett visszaéléseket tartották a bajok forrásának, így javaslataik szerint nem is reformokra, hanem a törvényes rend helyreállítására volt szükség.⁶⁹

Számos megye (Baranya, Borsod, Csanád, Pest stb.) felismerte, hogy lehetetlen egyidejűleg a két cél megvalósítása, azaz a jobbágyság helyzetén való javítás és a földesúri jogok épségben tartása. A nemességtől bizonyos lemondásokat vártak,

⁶⁷ Horváth (1980): i. m. 19; Mátyás Antal: *A polgári közgazdaságtan története*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1963. 191.

⁶⁸ Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831–32). *Agrártörténeti Szemle*, 30. (1988), 1–2. 26–27.

⁶⁹ Fónagy megjegyzi, hogy tulajdonképpen ez megegyező álláspont az országos rendszeres bizottságot kirendelő 1824. évi 8. tc. indoklásával, illetve találoan kiemeli Torontál véleményét a tárgykörben, miszerint „az egész úrbéri törvényhozásra csupán a földesurak kegyetlenkedő kisebbsége miatt volt szükség”. Fónagy (1988): i. m. 25.

cserébe biztosítani kívánták, hogy a „birtokosok természeti és törvényes jogai nem korlátozottnak méltatlan önkénnyel”,⁷⁰ tehát csak a szükségesség és arányosság szerint korlátozzák a nemesi kiváltságokat. A szemlélet követőinek újonnan ható felismerése volt, hogy „a közteher viselőinek állapotától függ a nemzet virágzása vagy sorvadása”.⁷¹ Vagy, ahogy Szatmár megye fogalmazott: „átok fog feküdni a népen, mely maga magának ássa sírvermét”.⁷²

További ösztönzője volt a megyéknek saját belső morális tartásuk, „az erkölcsiség tiszta kívánatainak figyelembevétele”.⁷³ A választmányok e típusú motivációjukat a felvilágosodás eszméiből merítették. További célként jelent meg az iparosodás és az annak alapját képző pénztechnikai viszonyok akadályainak elhárítása. Fónagy summázva állapítja meg: „mindezek a célok egy magasabb rendű végcél szolgáltatásban állnak csupán. Ennek kifejtése a leghaladottabb megyék – Pest, Temes, Nógrád, Baranya, Arad – által adott véleményekben történik.”⁷⁴

8. A megyei munkálatok jelentősége

Jelen írásban nem törekedhettem az operátumok tartalmi ismertetésére. Céлом az országos és megyei deputációk munkájának alkotmánytörténeti bemutatása és azok jelentőségének hangsúlyozása volt, mivel ezen törvényjavaslatok súlya napjainkban már megkérdőjelezhetetlen, mégis méltatlanul kevés figyelem háruul rájuk. Ennek elsődleges okát a forrásanyagok feldolgozatlanságában látom.⁷⁵

Az országos és megyei tervezetek ugyan a gyakorlatban csak részlegesen valósultak meg, ennek ellenére hivatkozási alapul szolgáltak a rendek számára egészen 1848-ig. Az, hogy a polgári átalakulás nem ment végbe az 1830-as években, csupán egy bő évtizeddel később, az abból fakadt, hogy a diéta felvilágosult többsége – ekkor még – nem tudta vagy nem merte felvállalni a haladó eszméket. Tehát látható, hogy Petőfi jól érzékelte: 1848. március 15. valóban „nagyszerű és dicső” volt, de

⁷⁰ Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷¹ Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷² Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷³ Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷⁴ Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷⁵ A történettudomány eredményei mellett jogtörténeti önálló monografikus munkára a témában csak Homoki-Nagy Mária és Hajdú Lajos vállalkozott, akik az 1795. évi tervezetek egy-egy töredékével, a polgári és büntető törvénykönyv tervezetével foglalkoztak. Homoki-Nagy (2004): i. m.; Hajdu (1971): i. m.

semmiféleképpen sem kezdet. Az első gyermeki lépéseket a magyar felvilágosult rendi társadalom tette meg az 1790-es években, majd „kamasz” liberális nemesek folytatták a munkát az 1820–1840-es évek első felében, hogy felcseperedvén, felnőttként egyenesedhessen fel a nemzet 1848 tavaszán. A rendek a reformokhoz vezető rögzös út első lépéseit megtették a bizottságok felállításával, amelyek széles körű publicitást adtak a társadalmi-politikai vita megindításához, és ezzel mint indikátorok, hozzájárultak a következő évtizedek reformjaihoz, majd a polgári átalakulást manifesztáló áprilisi törvénycsomaghoz. Ezáltal szigorúan alkotmánytörténeti értelemben bátran állíthatjuk, hogy a reformkor kezdetét az országos bizottságok munkái jelentették, kezdve az 1791-es évvel.

Felhasznált irodalom

- Ballagi Géza: *Politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, Franklin-Társulat, 1888.
- Balogh Elemér: A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. In Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2004.
- Balogh Elemér: Az anyagi büntetőjog egyes intézményei első kódextervezeteinkben. In Szabó Imre – Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2007.
- Balogh Elemér: Eljárásjogi alapelvek az 1830. évi magyar büntető törvénykönyv-tervezetben. Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapienti sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012.
- Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- Bató Szilvia: Közvélemény és büntetőjog a reformkori Magyarországon. *Aetas*, 16. (2001), 3. 182–216.
- Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2000.
- Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.
- Benda Kálmán: A magyar nemesi mozgalom (1790–1792). In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 5/1. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 29–115.

A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832)

- Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom (1792–1795). In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben. 5/1. kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 159–212.
- Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.
- Bódiné Beliznai Kinga: Országgyűlés. Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 149–165.
- Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848).* Budapest, Országgház Könyvkiadó, 2019.
- Erdődy Gábor: „Szabadságot mindenben és mindenkinek”. *A belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848.* Budapest, Argumentum Kiadó, 2006.
- Erdődy Gábor: A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa. In Heil Kristóf (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok.* (Munkacím, a Jogtörténeti Értekezések sorozatban megjelenés alatt.)
- Fazekas Csaba: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatalkor történetének írásai.* Miskolc, Miskolci Egyetem, 1999.
- Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831–32). *Agrártörténeti Szemle*, 30. (1988), 1–2. 26–27.
- Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 28. (1974), 6. 37–41.
- Gergely András – Pajkossy Gábor: A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 11–25.
- Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.
- Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 17. (2019), 3–4. 75–81.
- Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. Kereskedelmi-és adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád Vármegyékben. In Megyeri-Pálffy Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2020a. 72–92.
- Heil Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk”. Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832). In Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2020b.

Heil Kristóf Mihály

- Heil Kristóf Mihály: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021a. 120–129.
- Heil Kristóf Mihály: Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832). In Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok 2021*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2021b. 287–297.
- Heil Kristóf Mihály: Sréter János, a reformkor ismeretlen hőse. *Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport Blogja*, 2021. március 2. Online: <https://mtajogtortenet.elte.hu/media/eb/31/3ca9d8b52f2707194ecd4e227af821ed5a81af839d917529d74bf5781cd/Heil-Kristof-Mihaly-Sreter-J%C3%A1nos.pdf>
- Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Szeged, JATEPress, 2004.
- Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.
- Horváth István: Politikai nézetek és viták a reformkori Nógrád megyében az 1830-as évek elején. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 6. (1980). 5–34.
- Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848*. I. kötet. Budapest, Ráth Mór, 1868.
- Kecskeméti, Károly: *La Hongrie et le reformisme libéral. Problèmes politiques et sociaux (1790–1848)*. Roma, Il centro di ricerca, 1989.
- Kecskeméti Károly: *A magyar liberalizmus (1790–1848)*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2008.
- Képes György: An Overview of the Hungarian Private Law Codification until 1918, with Special Regard to the Codification Aspects of a Separate Commercial Law. Adriana Švecová – Ingrid Lanczová (szerk.): *Legal-Historical Trends and Perspectives V*. Trnava, Universitas Tyrnaviensis, 2020.
- Kornis Gyula: *A magyar művelődés eredményei 1777–1848*. I–II. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.
- Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin-Társulat, 1901.
- Martinkó András (szerk.): *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Budapest, Osiris Kiadó, 2022.
- Mátyás Antal: *A polgári közgazdaságtan története*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963.
- Melkovics Tamás: Felsőbüki Nagy Pál jelentősége a folytonosság-vitában: Egy történésvita margójára. *Vasi Szemle*, 69. (2015), 4. 451–466.
- Mezey Barna – Sipta István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 144–153
- Mikó Imre: *A magyar államnelyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1943.

A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832)

- Miskolc Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1848.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2006.
- Molnár András (szerk.): „*Javítva változtatni*”. *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000.
- Pajkossy Gábor: *Az 1791/3-as közpolitikai bizottság javaslatai. Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése.* Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, 1978. (Kézirat)
- Pajkossy Gábor: *Az abszolútizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések.* In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 125–153.
- Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.
- Poór János: *A kompromisszumok kora.* Budapest, Adams Kiadó, 1992.
- Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakulására.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1995.
- Sréter János: *Visszaemlékezések.* Buda, a' Magy. Kir. Egyetem betűivel, 1842.
- Széchenyi István: *Hitel.* Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1830.
- Széchenyi István: *Világ.* Pest, Fűskúti Landerer, 1831.
- Széchenyi István: *Stádium.* Lipcse, Wigand Ottó, 1833.
- Veliky János: *A polgárosodás hajnala.* Budapest, Adams Kiadó, 1993.
- Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832.* Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2002.
- Vörös Károly: *Abszolútizmus és rendiség konfliktusának kiújulása (1812–1830).* In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben. 5/1. kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 601–667.

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Acta diaetalia II. (1790–1848). A 96 f. 10 cs. *Nógrád bandériumügyi munkálat.*
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Archivum palatinae secretum archiducis Josephi (1795–1847). N 22 f. 17. cs. *Nógrád igazságügyi munkálata.*
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár P 458. f. 5. cs. *Lónyay Gáborhoz írt levél.*